

Slavoj Zizek, *Μίλησε κανείς για ολοκληρωτισμό; Πέντε παρεμβάσεις σχετικά με την (κατα)χρηση μιας ιδέας*, εκδόσεις Scripta

Κυκλοφόρησε πριν από μερικούς μήνες, από τις εκδόσεις Scripta, ένα από τα τελευταία έργα του, μέχρι πρόσφατα, όχι τόσο γνωστού στη χώρα μας, σλοβένου θεωρητικού Slavoj Zizek, με τον τίτλο: *Μίλησε κανείς για ολοκληρωτισμό; Πέντε παρεμβάσεις σχετικά με την (κατα)χρηση μιας ιδέας*, σε πολύ καλή μετάφραση της Βίκυς Ιακώβου και με μια ιδιαίτερα κατατοπιστική εισαγωγή από τον Γιάννη Σταυρακάκη.

Ο Slavoj Zizek, με ένα πλούσιο βιογραφικό που περιλαμβάνει σπουδές φιλοσοφίας και ψυχανάλυσης, εκδοτική και ακαδημαϊκή δραστηριότητα, πολιτική δράση, όπως και την ίδρυση της Ένωσης για τη Θεωρητική Ψυχανάλυση στη Σλοβενία, είναι πάνω απ' όλα συγγραφέας ενός πλούσιου και πρωτότυπου έργου, με έμφαση κυρίως σε μια κριτική της ιδεολογίας εμπνεόμενης από τη θεωρία του ασυνειδήτου, που στο πλαίσιο μιας μεθερμηνείας του φροϋδισμού ανέπτυξε ο γάλλος ψυχαναλύτης J. Lacan. Ο Zizek, αρκετά δημοφιλής σήμερα στον αγγλοσαξονικό χώρο –όπου η επίδραση της λακανικής θεωρίας δεν εντοπίζεται τόσο στην καθεαυτό εφαρμογή της ψυχαναλυτικής πρακτικής, όσο στο πεδίο κριτικής του πολιτισμού–, παρά την εμφανή πολυσυλλεκτικότητα του έργου του, τις συνεχείς αναφορές στην ιστορία, τον κινηματογράφο ή τη λογοτεχνία, δεν περιορίζεται στην άσκηση μιας κριτικής του πολιτισμού από λακανική σκοπιά, αλλά προβαίνει στην επεξεργασία ενός συνεκτικού θεωρητικού εγχειρή-

ματος, με συγκεκριμένα και ομολογουμένως ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά. Πρόκειται, αφ' ενός, για μια προσπάθεια χρήσης των λακανικών εννοιών με σκοπό την ανάπτυξη ενός ριζοσπαστικού, πολιτικο-φιλοσοφικού στοχασμού –κάτι που πρώτος αποπειράθηκε ο Althusser– και, αφ' ετέρου, μέσα σ' αυτή την προοπτική, για την ανάγνωση της εγελιανής διαλεκτικής, όχι υπό το πρίσμα της συμφιλιωτικής δύναμης του Λόγου, αλλά της αντικατάστασης της αναζήτησης της ταυτότητας από τη διαφορά και την ενδεχομενικότητα. Τέλος, μέσα από την ανάπτυξη μιας λίγο πολύ σταθερής θεματικής που περιλαμβάνει την κριτική του ολοκληρωτισμού, την προσέγγιση των ιδεολογικών μηχανισμών, την ανάλυση φαινομένων όπως ο ρατσισμός ή ο εθνικισμός, αναδύεται μια θεωρητικά συγκροτημένη σαφώς αντιουσιολογική προοπτική.

Όπως και για τ' άλλα έργα του Zizek, έτσι και σ' αυτό εδώ διαπιστώνει κανείς αμέσως ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να παρακολουθήσει, πολύ δε περισσότερο να αναπαραγάγει συστηματικά την επιχειρηματολογία του συγγραφέα. Στην πραγματικότητα, αντί για την κλασική μέθοδο προοδευτικής ανάπτυξης μιας δεδομένης θέωσης, ενός θεωρητικού σκεπτικού, βρίσκουμε την επανάληψη του ίδιου θεμελιακού επιχειρήματος μέσα σ' ένα διαφορετικό κάθε φορά θεματικό πλαίσιο.

Από την ανάλυση της αισθητικής νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας, το θρησκευτικό μύθο, το ναζισμό, το σταλινισμό,

μέχρι την ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στο πένθος και τη μελαγχολία, την ηθική πράξη, την ελευθερία ή την αποδόμηση, ο πυρήνας είναι κοινός. Είναι η επαναλαμβανόμενη απάντηση στο επαναλαμβανόμενο ερώτημα που, παραφράζοντας λίγο τον Derrida, θα ετίθετο ως εξής: Από ποιο χώρο ή μη χώρο (non-lieu) θα μπορούσε να αντικρίσει η ιδεολογία (ο ολοκληρωτισμός, ο ρατσισμός κ.ο.κ) τον εαυτό της, ως διαφορετική από αυτό που είναι; Ας επιχειρήσουμε λοιπόν, παρά τη διαφαινόμενη δυσκολία, μια όσο γίνεται σταδιακή προσέγγιση του κειμένου και ανάπτυξης του βασικού επιχειρήματος του συγγραφέα.

Εκκινώντας από την ανάλυση των μεταλλαγών του μύθου από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα και στη φαινομενική αμφισβήτηση και κατάλυση κάθε αξιολογικού ή κανονιστικού προτύπου από την τελευταία, ο Zizek βλέπει ουσιαστικά μια αντιστροφή που συμπληρώνει. Αν ο μοντερνισμός αναδεικνύει το μεταφυσικό υπόστρωμα της πιο κοινής εμπειρίας (τυπικό παράδειγμα η *Ερημη Χώρα* του Τ.Σ. Έλιοτ), ο μεταμοντερνισμός ξαναγράφει το μύθο «στερώντας του την κοσμική συνήχησή του» (σ. 62). Είναι φανερό ότι πρόκειται για τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Κατά τον αυτό τρόπο, αυτό που προβάλλει ως το αντίθετο της απομαγεμένης νεωτερικής συμπεριφοράς, η σύγχρονη επιστροφή στη «βάμβαρη μυθολογική βία» (σ. 73), συνιστά στην πραγματικότητα μια επιστροφή της απωθημένης αρνητικότητας του βίαιου εξορθολογισμού. Το συμπέρασμα, που ήδη από τη *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* είχε εξαχθεί, είναι ότι ο «μύθος είναι το Πραγματικό του Λόγου» (σ. 74), αυτό απ' το οποίο ο Λόγος δεν μπορεί να απαλλαγεί.

Επιπλέον, ενώ ο Zizek, μέσα στο ίδιο πάντοτε πλαίσιο εξέτασης της μυθικής συμ-

βολικής, θεωρεί ότι ο βουδισμός, μαζί και κάθε παγανιστική αντίληψη, υποκρύπτει σ' έναν ακραίο ντετερμινισμό, που ακυρώνεται μόνο μέσω της απόλυτης εκμηδένισης του υποκειμένου, στο χριστιανισμό, εντελώς απρόσμενα, ανακαλύπτει στην έννοια της κοσμικής θυσίας κυριολεκτικά μια «πειριτή χειρονομία ανάλωσης» εκ μέρους του Θεού (σ. 91), μια θυσία «άνευ νοήματος». Εδώ, στο σημείο αυτό αρχίζει να αναφαινεται μια πλευρά αυτού που αποτελεί το βασικό του επιχειρήμα: Ετούτη η «χωρίς νόημα» πράξη, η θυσία του Υιού του Θεού, συνιστά ένα αίνιγμα ή αλλιώς «το εσώτατο Πράγμα που αντιστέκεται στη μετάφραση» (σ. 98). Εξ ου και κάθε αινιγματικό μήνυμα προερχόμενο απ' τον Άλλο συμπίπτει με τον πυρήνα εκείνο του Πραγματικού που καθιστά κάθε συμβολοποίηση ανέφικτη και που δεν μπορεί να αναχθεί σε τίποτα, να καλυφθεί από τίποτα. Είναι αυτό το Πραγματικό, που διανοίγει με την αζατανοησία του ένα κενό, ιδίον της ανθρώπινης κατάστασης, ενώ αποτελεί συγχρόνως το χώρο (ή μη-χώρο) άσκησης της ελευθερίας μας. «Η ελευθερία δεν είναι τελικώς τίποτε άλλο από το χώρο που διανοίγεται από την τραυματική συνάντηση, το χώρο που θα συμπληρωθεί από ενδεχομενικές/ανεπαρκείς συμβολοποιήσεις/μεταφράσεις» (σ. 98).

Στο Ολοκαύτωμα, που απασχολεί το συγγραφέα στη δεύτερη ενότητα του βιβλίου του, εντοπίζεται αυτό που συνιστά την ελεύθερη πράξη, αυτή τη φορά στην απόλυτη αρνητικότητά της. Σε αντίθεση με όσους προσπαθούν να ανακαλύψουν ένα νόημα ή μια αιτία στην τερατωδία του Ολοκαυτώματος, ή με όσους από σεβασμό απλώς σιωπούν, ο Zizek διαπιστώνει την απόλυτη απουσία οποιουδήποτε εσώτερου νοήματος, οποιουδήποτε μυστηρίου, τίποτε άλλο παρά το κενό. Απ' την άλλη, η αδυναμία

αναπαράστασης της πραγματικότητας των στρατοπέδων συγκέντρωσης στην τέχνη, και πιο ειδικά στον κινηματογράφο, οφείλεται στο γεγονός ότι, ενώ η τραγωδία όσο και η κωμωδία βασίζονται στη δομή της μετουσίωσης, η έσχατη πραγματικότητα των στρατοπέδων, συμπτυκνωμένη στη μορφή του «Μουσουλμάνου», που με συγκλονιστικό ομολογουμένως τρόπο περιγράφει ο Zizek, αντιστέκεται σε κάθε συμβολοποίηση. Αυτό το πλάσμα, που ουσιαστικά στερείται ζωής, ο νεκροζώντανος που έχει χάσει ακόμη και την ενστικτώδη, ζωώδη ζωτικότητα του, αντιπροσωπεύει για το συγγραφέα το σημείο εκείνο του πραγματικού άνευ συμβολικής αλήθειας, «δεν υπάρχει τρόπος να συμβολοποιηθεί η δυσχέρειά τους, να οργανωθεί στο πλαίσιο μιας πλήρους νοήματος αφήγησης ζωής» (σ. 120).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση του σταλινικού φαινομένου, στην επόμενη, τρίτη ενότητα του βιβλίου, καθώς και η αντιπαράβολή της Αντιγόνης με τη μετα-τραγική θέση του θύματος των σταλινικών δικών. Ο Merleau Ponty, στο *Ανθρωπισμός και Τρομοκρατία*, δικαίωσε τις σταλινικές δίκες, από την οπτική της υποταγής των αθών κατά τ' άλλα θυμάτων τους, σε μια ανώτερη ιστορική αναγκαιότητα – αυτό που η σταλινική λογική ερμήνευε ως ένα είδος τέλους της Ιστορίας, το οποίο θα οδηγούσε στην τελική εναρμόνιση όλων των αντιθέσεων και στον οριστικό θρίαμβο του Καλού. Ο Zizek υπογραμμίζει τον ιδεαλιστικό πυρήνα μιας τέτοιας αντίληψης –σε κάθε εμπειρικό γεγονός υποκρύπτεται ένα προκαθορισμένο αντικειμενικό νόημα– και που, όπως και στην περίπτωση της Αντιγόνης, αποκαλύπτει την ακλόνητη πίστη σε αυτό, που ακολουθώντας το λαχανικό corpus των εννοιών ονομάζει «Αίτιο-Πράγμα». Στο συγκεκριμένο σημείο μια μικρή

παρέμβαση στον Lacan κρίνεται αναγκαία, ώστε να γίνουμε πιο κατανοητοί.

Εξηγούμαστε: Το κατ' εξοχήν Πράγμα είναι, σύμφωνα με τον Λακάν, η μητέρα. Η μητέρα, η οποία αντιπροσωπεύει την πρωταρχική πηγή ικανοποίησης για το βρέφος, αποτελεί συγχρόνως το αντικείμενο μιας επιθυμίας που δεν μπορεί να πληρωθεί, λόγω κυρίως της συμβολικής απαγόρευσης του Νόμου, που αντιπροσωπεύεται από τον Πατέρα. Μετατρέπεται έτσι στο αίτιο και αντικείμενο επιθυμίας, σε μια απρόσιτη και ανέφικτη Ετερότητα, της οποίας το παιδί επιθυμεί την επιθυμία –ή αλλιώς σε Πράγμα– αδύνατο συμβολικά να κορεστεί, αφού εγγράφει ένα κενό που το παιδί, και αργότερα ο ενήλικας, τείνει να συμπληρώνει διαρκώς. Εδώ εντοπίζεται, σύμφωνα με τον Zizek, η δομή του καντιανού Υψηλού, και σ' αυτή τη δυναμική της επιθυμίας κρύβεται η «ακατανόητη διάσταση του Πράγματος, για το οποίο θυσιάζεται κανείς» (σ. 145).

Σε αυτό που από τον Zizek θεωρείται «ανηλεής εργαλειοποίηση της σταλινικής λογικής», δηλ. την υποταγή του υποκειμένου στο Αίτιο-Πράγμα –το Κόμμα– φορέα και ενσαρκωτή ενός προκαθορισμένου ιστορικού νοήματος, ο συγγραφέας αντιδιαστέλλει την ελεύθερη ανάληψη της πράξης, που πρότυπό της συνιστά η έναρξη της επαναστατικής διαδικασίας από τον Λένιν και τους μπολσεβίκους. Πρόκειται για μια ακραιφνή πολιτική παρέμβαση, κατά την οποία, αναλαμβάνοντας το υποκείμενο την ευθύνη της άπειρης ενδεχομενικότητας της πράξης, εκτός των συντεταγμένων μιας μηχανιστικής λογικής των σταδίων, επιτελεί αυτό που συνιστά την κατ' εξοχήν αυθεντική Πράξη. Παράλληλα, ο Zizek διαπιστώνει και την ανάγκη «να αναγνωρίσουμε τη ριζική αμφισημία της σταλινικής ιδεολογίας, από την οποία, ακόμη και στην πιο

“ολοκληρωτική” έκφασή της, απορρέει ένα χειραφετητικό δυναμικό» (σ. 186).

Έχοντας διαγνώσει την ύπαρξη μιας οντολογικής ατέλειας –ενός κενού– στην πραγματικότητα, εκπηγάζοντας από την ίδια την υποκειμενική δομή, ο συγγραφέας είναι τώρα σε θέση, στο κεφάλαιο που τιτλοφορείται η «Μελαγχολία και η Πράξη», να ορίσει την έννοια της ιδεολογίας ως εξής: «η σειρά των αντικειμένων της πραγματικότητας δομείται γύρω από ένα κενό (ή, μάλλον ενέχει ένα κενό): εάν αυτό το κενό γίνει ορατό “ως τέτοιο”, τότε η πραγματικότητα αποσυντίθεται. Συνεπώς, προκειμένου να διατηρηθεί το συμπαγές οικοδόμημα της πραγματικότητας, ένα από τα στοιχεία της θα πρέπει να μετατεθεί στο κεντρικό Κενό –το λακανικό *objet petit a*– και να το καταλάβει» (σ. 209). Πρόκειται για το «υψηλό αντικείμενο της ιδεολογίας», αυτό που αντικαθιστά το Πράγμα και υψώνεται στην αξία του, αναμορφικό αντικείμενο, απ’ το οποίο όλα αντλούν το νόημά τους, με απλά λόγια αυτό που τείνει (ψευδώς) να συμπληρώσει το απεριστάλο οντολογικό κενό. Για τον Lacan, η εγγεγραμμένη στο εσωτερικό του υποκειμένου δομική ρωγή αποτελεί ουσιαστικά έναν τραυματικό πυρήνα, αυτό που δεν μπορεί να λεχθεί ή να συμβολιστεί. Στο κοινωνικό επίπεδο, η ιδεολογία τείνει να απωθεί την ύπαρξη του τραύματος και να εμφανίζει, διαμέσου του αναμορφικού αντικειμένου, τον κόσμο συνεκτικό. Ο Žizek παρουσιάζει τον εβραίο ως το κατ’ εξοχήν υποκατάστατο του κενού, που απ’ τη σκοπιά του αντισημιτισμού καθιστά δυνατή μια συνεκτική αντίληψη του κοινωνικού.

Ίδιον του πολιτικού ολοκληρωτισμού είναι η ψευδαίσθηση ότι το χάσμα, ή αλλιώς η «άνευ όρων Ετερότητα», μπορεί να καλυφθεί ή αλλιώς να ταυτιστεί με μια οποιαδή-

ποτε επιμέρους ιστορική μορφή, μ’ ένα καθορισμένο νόημα. Εξ ου και χρέος κάθε ριζοσπαστικής σκέψης ή κάθε ριζοσπαστικής πολιτικής είναι η συνειδητοποίηση ότι η πολιτική συνιστά ένα πεδίο διακινδύνευσης, όπου τίποτε δεν είναι προκαθορισμένο και όπου η κάθε απόφαση παραμένει πάντοτε ανεπαρκής, ενδεχομενική, αθμελιώτη. Το αντίθετο, η μετατόπιση σε μια σφαίρα ενός συνόλου προαποφασισμένων «θετικών, νομικών, πολιτικών και άλλων μέτρων» θα οδηγούσε, κατά το συγγραφέα, στην «οντολογικοποίηση της πολιτικής». Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η *ex nihilo* ενεργός πολιτική παρέμβαση δεν ταυτίζεται με τον πολιτικό καιροσκοπισμό, ούτε και συνιστά μια ανορθολογική χειρονομία, αλλά αφορά μια πράξη η οποία, παρεμβαίνοντας στην κοινωνική πραγματικότητα, «αλλάζει τις ίδιες τις συντεταγμένες αυτού που αντιλαμβανόμαστε ως δυνατό» (σ. 230), ενώ συγχρόνως αναδημιουργεί τα ηθικά κριτήρια με τα οποία θα έπρεπε να κριθεί.

Στον Levinas, ο Žizek βρίσκει αυτό που αποτελεί το θεμέλιο της ηθικής πράξης και συγχρόνως την υπέρβαση του ρατσισμού: η ηθική ξεκινά μέσω της αίσθησης του εαυτού μου στη σχέση του με τον Άλλο – οντότητας που θέτει όρια στην επιθυμία μου και την Απόλαυσή μου. Η αναγνώριση και η συνειδητοποίηση της απόλυτης Ετερότητας, της μη-κατανοησιμότητας του Άλλου, ή αλλιώς της εγγενούς και αμετάκλητης διαφοράς του, που διαμεσολαβείται από το πρόσωπο-ψευδαίσθηση μιας αναγνωρίσιμης ταυτότητας, μας φέρνει συγχρόνως μπροστά στο δύσκολο καθήκον της αναγνώρισης του δικού μας εσώτερου διχασμού, της δικής μας μη-αναγνωρίσιμης Ετερότητας.

Τέλος, στην τελευταία πέμπτη ενότητα, αφού θέσει ως εναλλακτική, σε αυτό που ονομάζει οικονομική ουσιοκρατία του μαρ-

ξισμού και σεξουαλική ουσιοκρατία του φροϋδισμού, το αλτουσεριανό επεξηγηματικό πρότυπο: η οικονομία μόνο σε τελική ανάλυση προσδιορίζει το κοινωνικό, η σεξουαλικότητα είναι μόνο ο έσχατος προσδιοριστικός παράγοντας στο ατομικό, αντιδιαστέλλει τις μεταμοντέρνες-αποδομητικές Πολιτισμικές Σπουδές στους γνωσιακούς εκπροσώπους συγγραφείς του αποκαλούμενου «Τρίτου Πολιτισμού». Τη σύγκρουση αυτή, που λαμβάνει χώρα εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας, ο Zizek την αντιλαμβάνεται ως μια μάχη για την ιδεολογική ηγεμονία, «για το ποιος θα καταλάβει τον καθολικό τόπο του δημόσιου διανοουμένου» (σ. 283). Αυτό που, αφ' ενός, καταλογίζει στους γνωσιακούς εκλαϊκευτές των θετικών επιστημών, είναι η ιδεολογικοποίηση της επιστήμης, η οποία εντοπίζεται στην απόπειρα επεξεργασίας ενός νέου ολιστικού παραδείγματος –εδώ διαφαίνεται μια New Age τάση, η προσπάθεια φυσικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων, μέσω της «μετατόπισης» βιολογικών-εξελικτικών εννοιών στον τομέα της ιστορίας–, ενώ στους μεταμοντέρνους εκπροσώπους των Πολιτισμικών Σπουδών ένα είδος «γνωστικής αναστολής» προερχόμενης απ' τον ιστορικό σχετικισμό τους, στάση που στην πραγματικότητα ενέχει ένα σύνολο «σιωπηλών οντολογικών και επιστημολογικών προϋποθέσεων». Επιπλέον, ενώ στη γνωσιακή τάση αναγνωρίζει την προσπάθεια ενός κλασικού και συντηρητικού τρόπου λειτουργίας της πανεπιστημιακής γνώσης –«εμπειρισμός», «ορθολογικότητα», «επαγγελματισμός», στις Πολιτισμικές Σπουδές βρίσκει μόνο ένα «ersatz» φιλοσοφίας, που συμβαδίζει πλήρως με το οργανωτικό πλαίσιο των παγκόσμιων σχέσεων κυριαρχίας, αφού στην εξήμηση και τον πολλαπλασιασμό της Διαφοράς εντός μιας «διεστραμμέ-

νης ομοιότητας» εξαλείφεται συνολικά η αντίληψη ύπαρξης του κοινωνικού ανταγωνισμού. Μέσα από αυτή την αντιπαράθεση ο Zizek θα ταχθεί υπέρ μιας τρίτης ερμηνευτικής-υπερβατολογικής προσέγγισης – «ο πλέον θεμελιώδης τρόπος με τον οποίο βιώνουμε το ποια πραγματικότητα θεωρείται ως “πραγματικά υπάρχη”, πάντα ήδη προϋποτίθεται στις κρίσεις μας περί του τι “πράγματι υπάρχει”» (σ. 298).

Έχοντας έως τώρα παρουσιάσει σε αδρές γραμμές τη συνολική θεματική του Zizek, όπως περιλαμβάνεται στο ανά χείρας έργο, θα ήθελα ως αρχική παρατήρηση να επισημάνω τα εξής: είναι αδύνατον να αποδυθούμε σε μια κριτική όλων των επιμέρους θεμάτων που θίγονται, εξάλλου πολλά απ' αυτά αναγκαστικά παραλείπονται. Είναι ωστόσο δύσκολο να αντισταθεί κανείς στον πειρασμό να επισημάνει ότι πολλές από τις ερμηνείες που προτείνονται και που υπηρετούν εν τέλει μια αρνητική θεμελιοκρατία, κάθε άλλο παρά αναμφισβήτητες φαίνονται. Αναρωτιέται κανείς, επί παραδείγματι, γιατί ο Άμλετ να παρουσιάζεται ως ψυχαναγκαστικά νευρωσικός –σε τι έγκειται η νευρωσή του;–, γιατί το μυθικό στοιχείο να μην τοποθετηθεί στην προοπτική μιας απόπειρας εξεικόνισης ενός μέρους της αλήθειας ή, πιο σοβαρά, γιατί η θυσία της Αντιγόνης –και αυτό ίσως ισχύει για κάθε θυσία– να χαρακτηρίζεται, εξαιτίας της υποταγής στο Ιδεώδες, ως ολοκληρωτική και να μην ερμηνεύεται ως μέρος της ενδεχομένως αδιέξοδης υπαρξιακής επιλογής ανάμεσα στο ιδεώδες και το πραγματικό; Θα μπορούσε επιπλέον να παρατηρήσει κανείς ότι, ασχέτως με το εάν συμμεριζόμαστε ή όχι μια υπερβατική ερμηνεία του όντος, η πολυσέλιδη απόπειρα ερμηνείας της χριστιανικής θυσίας προδίδει μια ατελή κατανόηση των βαθύτε-

ρων συμβολικών προκειμένων του χριστιανισμού, οι οποίες απηχούν αρχαιότερες συμβολικές θεματικές, εφαρμοσμένες σ' ένα ατομικό συνειδητό πεδίο.

Μπορεί κανείς να πολλαπλασιάσει τις ενστάσεις, αλλά θα ήταν προτιμότερο να επικεντρώσουμε σε ό,τι συνιστά τη βασική θεωρητική τοποθέτηση του συγγραφέα: αυτό που είναι εν πρώτοις φανερό είναι ότι, στην ανάγκη του υποκειμένου για ολική νοηματοδότηση, ο Zizek βλέπει την εκκίνηση του ιδεολογικού λόγου, καθώς και κάθε ολοκληρωτισμού.

Στην εισαγωγή του *Υψηλού Αντικειμένου της Ιδεολογίας*¹ περιέγραφε την αντίθεση ανάμεσα στον Habermas και τον Foucault ως αντίθεση ανάμεσα στο υποκείμενο του παραδοσιακού υπερβατικού στοχασμού, ικανού να συγκροτήσει το ιδεώδες μιας διανοητικής κοινότητας και την αισθητικοποίηση της ηθικής, που συμπύκνωση με την απόρριψη κάθε κανονιστικότητας, καθώς και το αίτημα για αυτοδημιουργία εντός ενός χώρου αυτονομίας. Σε αυτή τη διάσταση, που για τον Zizek είναι μόνο φαινομενική και στηρίζεται στην κλασική ουμανιστική αντίληψη του υποκειμένου, προτείνει μια τρίτη εκδοχή, τη λακανική, η οποία όπως είδαμε τοποθετεί το υποκείμενο μπροστά σε ένα αγεφύρωτο χάσμα, αυτόν τον κενό χώρο, όπου το υποκείμενο αντικρίζει τον εαυτό του ως ξένο. Αυτό το μη ορισμένο, αυτό που δεν μπορεί να νοηματοδοτηθεί, να οριστεί, είναι αυτό που συγχρόνως χαράζει, σύμφωνα με το συγγραφέα, τα όρια της ελευθερίας, το μη-αποφασίσιμο της ατομικής και κοινωνικής δομής και που, συγχρόνως, υποδεικνύει τα όρια κάθε νοήματος ή απαίτησης για αντικειμενικότητα.

Νομίζω ότι το ερώτημα που προκύπτει είναι εύλογο και ενδεχομένως αφελές: Είναι το κενό που αποτελεί μέρος της αναζή-

τησης της ολότητας ή η ολότητα που αποτελεί μέρος της αναζήτησης του κενού;

Το οντολογικό χάσμα που, κατά τον Lacan, διανοίγεται ύστερα από την τραυματική ρήξη της ταύτισης βρέφους και μητέρας με την εισβολή του συμβολικού (ή αλλιώς, του Πατέρα, του Νόμου, των άλλων, του κοινωνικού), αυτό το χάσμα ανάμεσα στο κενό και την απόλαυση, που τείνει μέσω της δυναμικής της επιθυμίας να καλύπτεται διαρκώς, μπορεί κάλλιστα να μην αποτελεί το πρότυπο αυτού που αενάως θα παραμένει μη-νόημα, αλλά τον πόθο για συσχέτιση και νόημα. Και γιατί να μη διαβάσει κανείς σ' αυτή τη δυναμική της επιθυμίας μια εγγενή ανάγκη για νοηματοδότηση, τροφοδοτούμενης από τη φαντασία, αντί για το άφατο κενό; Θα μπορούσε επίσης κανείς να αντιτείνει, ότι η αντίσταση του Πραγματικού στο συμβολικό μπορεί να εξισωθεί μόνο με την αντίσταση του κενού, δηλ. του μη-νοήματος σε αυτό, που εφόσον δεν είναι νόημα, δεν μπορεί εξ ορισμού να συμβολιστεί, δηλ. να λεχθεί ή να εξεικονιστεί. Ή μήπως αυτό που ακόμη φαίνεται ως μη-νόημα, θα χρειαζόταν αλλαγή παραδείγματος –με την έννοια του Kuhn– για να οριστεί; Εάν, θέτοντας το αίτημα «οφείλουμε να διατηρούμε το κενό ορατό», εννοούμε ότι η αλήθεια δεν μπορεί ποτέ να ειπωθεί ολόκληρη, εάν εννοούμε ότι το κενό είναι αυτό που με την απαίτηση της πλήρωσής του μας ωθεί διαρκώς προς το ιδεώδες και που μέσα από την ατέρμονη δυναμική της επιθυμίας, που προβάλλει στο υποκείμενο, το καθιστά ζωντανό και το αναζωογονεί, τότε προσυπογράφουμε. Νομίζουμε όμως ότι εδώ πρόκειται για ένα βαθύ, ανέκκλητο, οντολογικό κενό. Όμως αυτό που αποκλείει το συμβολικό είναι αυτό που στερείται ζωής, αυτό που δεν εκφράζει καμιά επιθυμία –το κενό βλέμμα του «Μουσουλά-

νου», μόνο την ψυχική καθήλωση τη στιγμή του τραγικού γεγονότος. Ο «Μουσουλμάνος», καθώς έχει περιέλθει κάτω από το επίπεδο ζωικής ύπαρξης, στερείται λόγου, στερείται επιθυμίας. Είναι αυτός που έχει καταστεί μη-πρόσωπο, που δεν μετουσιώνει, γιατί είναι η απόλυτη οδύνη, ο ιλιγγιώδης τρόμος, για να επαναλάβουμε τη «συμβολική έκφραση» του Žižek, «το κεφάλι της Μέδουσας», προϊόν μιας ανελέητης επιβολής της εξουσίας, που καταργεί την ύπαρξη και σκορπά το θάνατο, αφαιρώντας, όπως το λέει η λέξη, από το ον την ουσία του.

Ο Žižek θεωρεί ότι κάθε προσπάθεια υπέρβασης της κυριαρχίας του Λόγου εκ των ένδον μάς ξαναγυρίζει στη ναρκισσιστική, ταυτιστική προσπάθειά του για αυτοεπικράτηση και εξουσία. Όμως η ελευθερία δεν μπορεί να προέρχεται από την παραίτηση απ' το Λόγο ή την εύρεση ενός ολικού νόηματος, αλλά από την παραίτηση από τη φαντασίωση και κάθε είδους φαντασιωκικές ταυτίσεις και προβολές. Στον πόθο για την ολότητα βρίσκεται αυτό, που μέσω της ενόρμησης του υποκειμένου προς το συμπλήρωμα, που ικανοποιεί την έλλειψή του, ανευρίσκεται η ελευθερία. Αναμφισβήτητα μέσα σ' αυτή τη δυναμική εμφανίζονται επιθυμίες που γίνονται πράξη και καρποφορούν, άλλες που μένουν απραγματοποίητες και μετουσιώνονται κι άλλες απόβλητες που διαψεύδονται, χάνονται κι εκπίπτουν. Σε κάθε περίπτωση, εκεί που υπάρχει κίνηση προς το Ίδεώδες και πορεία αναζήτησης, εκεί υπάρχει κίνηση προς την ελευθερία.

Ο Žižek, προσπαθώντας να υπερβεί το λογοκεντρισμό, μας προτρέπει σε μια πράξη αυθόρμητη και συγχρόνως αδιαφανή, ρηξικέλευστη, ex nihilo, ικανή να ανατρέψει και να αναδημιουργεί. Πρόκειται άραγε για πράξη που δεν λαμβάνει υπόψη της αιτία και αποτέλεσμα, δεν στηρίζεται σε δεδομέ-

να, ούτε θέτει καθορισμένο στόχο; Νομίζω ότι ο Λένιν, κινούμενος πραγματικά έξω από οποιαδήποτε μηχανιστική λογική, είχε σαφή στοχοθεσία και, πέρα απ' αυτό, βασιζόταν σε μια εξαιρετικά επιτυχή ανάγνωση της υπάρχουσας συγκυρίας. Η απάντηση ίσως είναι ότι δεν πρόκειται για πράξη εκτός νόηματος, μη-ορίσιμη, αλλά για την επίγνωση ότι κάθε πράξη έχει ένα νόημα μόνο περιστασιακό και ενδεχομενικό. Ενδεχομένως πρόκειται για διαφορά έμφασης, αλλά και η έμφαση έχει τη σημασία της.

Ας είμαστε όμως δίκαιοι. Ο Žižek καταπιάνεται μ' ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα, να μας απελευθερώσει από την ουσιοκρατία και το σχετικισμό, μένοντας συγχρόνως πιστός σ' ένα κριτικό ριζοσπαστικό πρόταγμα. Ωστόσο, η προσπάθειά του να αποφύγει να κρατήσει απ' την αποδόμηση ό,τι θεωρεί ως το πιο ενδιαφέρον της χαρακτηριστικό και σ' αυτή τη βάση να επεξεργαστεί μια θεωρία της πολιτικής, αποφεύγοντας το συντηρητισμό του μεταμοντέρνου, τον καθιστά ευάλωτο στην κριτική. Απ' την άλλη, η κριτική της ιδεολογίας και του ρατσισμού από μια ψυχαναλυτική σκοπιά εμφανίζει, παρά τις όποιες επιφυλάξεις, αρκετό ενδιαφέρον. Αυτό που είναι αναμφισβήτητο είναι ότι η παιγνιώδης διάθεσή του και η εξαιρετική ευστροφία του κάνουν την αφήγησή του εξίσου αμφίσημη όσο και απολαυστική. Δεν ξέρω αν η αμφισημία προέρχεται απ' το βάθος της σκέψης ή από το φόβο ότι θα γίνει, έχοντας επίγνωση των δυσκολιών που αντιμετωπίζει, απλώς κατανοητός. Ελπίζουμε το πρώτο. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για ένα βιβλίο που αξίζει κανείς να διαβάσει.

Κατερίνα Κερασώτη-Κέη

1. S. Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, εκδ. Verso, 1995.